

Світлана Маценка
Доктор філологічних наук, доцент
Львівський національний університет імені Івана Франка
м. Львів

КУЛЬТУРОЗНАВЧІ ЗАСАДИ НІМЕЦЬКОГО ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВА: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Із пізнавальної позиції сучасного літературознавства так званий культурологічний поворот в гуманітаристиці Німеччини суттєво осмислений і систематизований. Культурологічне літературознавство (Kulturwissenschaftliche Literaturwissenschaft), яке склалося в його межах, набуло нині статусу одного з вагомих концептів культурознавства (А. Нюннінг, В. Нюннінг), а також провідної контекстно-орієнтованої теорії і методу аналізу літературних творів (Т. Анц). Германістичне літературознавство втрутилося в дискусію про статус, радіус дії і призначення культурознавчих наук у 90-х роках минулого століття, значно

пізніше, ніж в Англії, Франції та США. Культурознавство спричинилося до зміни предметної сфери літературознавства і створило тим самим підґрунтя для його оновлення. Обое, література і культура, були визнані «рефлексійними інстанціями» як такі, що слугують семантичним і передусім перформативним архівом, органом знання про дійсність символічного творення світу.

Наступні культурознавчі засади німецького літературознавства ґрунтують його як один із провідних новітніх методів літературознавчих досліджень:

- Літературознавство, орієнтоване на культурознавство, дотримується точки зору, що всі види текстів – від побутових документів до наукових досліджень – слід інтегрувати в літературознавчу предметну сферу. Таке ж розширення відбувається й на рівні теорії: всі теорії, розроблені для моделювання і пояснення культурних феноменів, зараховуються також до потенційно важливих співвідносних теорій і для літературознавства.

- Методологічна «модель конструктора» культурознавчого літературознавства зорієнтована на те, щоб відсортувати існуючу пропозицію теоретичних засад, критично розглянувши основоположні відмінності і точки дотику в поглядах семіотики, системної теорії, конструктивізму, дискурсивного аналізу й історії культури. Тож основоположними передумовами для культурознавчого розширення літературознавства є інвентарний опис і типологічне диференціювання наявних засад, методів і моделей у сучасній літературній і культурній теорії. Культурологічне літературознавство має виходити з комплексної «багаторівневої моделі», яка розглядає літературу як символічну і соціальну системи. Завдання полягає у тому, щоб за допомогою продуманого текстуально-аналітичного процесу і досліджень символічних систем культури здобути роз'яснення про літературу як символічну і соціальну систему. Для цього необхідне посередництво між текстоцентричними і контекстуалізуючими методами. Спектр домінуючих культурознавчо орієнтованих концепцій літературознавства сягає від рецептивних, дієво-історичних і функціонально-історичних принципів через новий історизм, культурний матеріалізм і дискурсивний аналіз аж до культурно-соціологічних, культурно-антропологічних, культурно-семіотичних, а також культурно-, соціально- і ментально-історичних засад.

- Література сприймається як, з одного боку, одна з матеріальних форм чи текстуальний медіум, в якому відображається ментальна програма «культура», а з іншого, – ця форма чи медіум відзначається й особливими властивостями, специфічною «літературністю» текстів, їхніми жанровими і текстово-специфічними виражальними формами.

- Загальна мета аналізу літературного тексту як культурного продукту специфікується як: 1. Показ зв'язків між текстами і культурними феноменами різних видів (артефакти, культурні практики, когнітивні й емоційні схеми, цінності). Такі зв'язки можуть бути концептуалізовані як прямі запозичення або ненавмисні чи неминучі, вони можуть бути встановлені через спільне використання мисленнєвих форм, стереотипів, колективних символів. Метою їхнього виявлення може бути пояснення літературних тем чи способів зображення, орієнтуючись на їхнє культурне походження, або симптоматична інтерпретація одного чи кількох літературних текстів. 2. Розкриття владних стосунків, прихованих у текстах. Поряд з історичною реконструкцією такі спроби мають часто ідеологічний намір. 3. Глибоко-психологічне моделювання неминучості владних зв'язків, як, наприклад, в постструктуралістській теорії гендеру. Для ідеологічно-критичного викриття умовних владних структур залучається необхідна дихотомія «власне – чуже/інше» з метою доказу її неминучості. Гра диференціями визначає і позірно гомогенне, наприклад, «ідентичність» окремої людини чи культури, яка вимагає суттєво диференційованішого осмислення.

- Культура здатна переймати функцію контексту, наділеного для літературних текстів високим потенціалом роз'яснення. Цей контекст об'ємний: для висвітлення літературних текстів перевага віддається не тільки даним подієвої і соціальної історії, але й знанням з історії буденності та ментальності. Типовими, наприклад, є інформації про звичаї щодо споживання їжі, конвенції подорожування, усталені форми використання медіа, які аналізуються в літературних текстах. За цих умов легітимними стають питання про способи, за допомогою яких відповідним елементам конкретного тексту функцій знаків надають сучасні правила одягу, або в літературному творі представлено емоційний код, запозичений із похоронного ритуалу певної культури.

Розширюється також ідейно-історичний контекст. Потенційно важливими для контекстуалізації літературних творів стають сфери сучасної науки з помітним акцентом на медично-атропологічному знанні. Культура за цього є комплексним утворенням, яке слід реконструювати, й яка справляє на літературний твір дію впливового «навколишнього середовища», яке залишає в ньому свої сліди. Літературні тексти водночас беруть участь в конструюванні культури.

- Тексти в культурі вказують на різні медіа і порушують тим самим проблему медіальності. За узагальненням Алайди й Яна Ассманів, все, що може бути відомо, осмислено і сказано про світ, можна знати, продумати і сказати тільки в залежності від медіа, які комунікують це знання. Не мова, якою ми мислимо, а медіа, за допомогою яких ми комунікуємо, моделюють наш світ. Літературу слід сприймати як один із медіа культурної комунікації. Важливу роль тому відіграють взаємозв'язки між окремими медіа під знаком інтермедіальності.

- Запозичення теорем М. Фуко спричинилося до того, що літературний текст прочитують серед інших «дискурсів», «у контексті культурного архіву». Тим самим текст стає вузловим пунктом різних дисциплін, регульованих відповідними дискурсами.

- Покликаючись на концепцію нового історизму С. Грінблатта, котрий розуміє літературу як «резонансний простір» минулого життя, що об'єднує дискурси часу та налагоджує зв'язки між ними, культурологічне літературознавство теж схиляється до контекстуального способу прочитання, в якому однак часто не враховуються точні рухи взаємообміну між дискурсами, натомість проводиться мікроаналіз текстів у дусі «science of the particular». Культурологічне літературознавство припускає «текстуальність історії», яка до того ж позначена амбівалентними констеляціями влади. Літературознавець Моріс Баслер розвиває концепт Грінблатта у своїй праці «Культурно-поетична функція і архів. Літературознавча концепція текст-контекст», пропонуючи теорію текстуальності культури. Культура складається, за М. Баслером, із накопичених окремих текстів, які, своєю чергою, перекликаються з іншими текстами часу і потребують їх для свого дешифрування. Культура – це мережа, яка утворюється з іманентних зв'язків текстів, складається з парадигм, котрі можна реконструювати з окремих

текстів. Тож у центрі аналізу перебувають окремі тексти й їхні мікроскопічні інтеракції. Слід враховувати однак і нарративні структури наукового матеріалу.

- Продуктивним для літературознавства є зв'язок з етнологією. За Доріс Бахман-Медик, етнографія саме тим цікава для літературознавства, що відслідковує можливості перекладу іншості у власну культуру. Тому широким полем дії послуговується концепт ритуалу, імпортований в літературознавство. Літературні тексти є засобами культурної самоінтерпретації, горизонт якої творить зіткнення з чужим. Літературні тексти відображають специфічні форми культурної репрезентації і беруть участь в об'ємних процесах символізації, демонструють і коментують практики соціальних груп, вивчають культурні значення. Література розмірковує над функціями і організаційними формами культури, свят, ритуалів ініціації. Концепт «насиченого опису» К. Гірца не тільки інтегрує літературний аналіз в етнологію, але й загострює в літературних творах погляд на культурні процеси самоінтерпретації. Свята, ритуали, театральні постановки, які часто описуються в літературних сюжетах, символізують соціальний порядок, переводять його в насичені значеннєві контексти, повідомляють про суспільні ієрархії, приховані владні констеляції.

- Одним із ключових понять культурологічного переорієнтування літературознавства є пам'ять, яка слугує трансдисциплінарною парадигмою. Літературознавство підключилося до дискурсу про пам'ять, досліджуючи «культурну пам'ять» (А. Ассман, Я. Ассман, А. Ерль), яка тривалий час вибудовується у текстах, картинах, уявленнях і практиках як культурна спадщина. Велика увага приділяється в цьому контексті травмі як одній із форм виявлення пам'яті.

- Привабливою культурознавчою темою залишається дослідження канону. Література розглядається у контексті суспільних процесів влади й розрізень, утворення еліти і конструювання ідентичності. Бо канон як авторизоване знання представляє культурний капітал, уможливує участь у «панівних стилях життя» і творить «форми соціального розрізнення», які символічно маркують суспільні сфери впливу та влади. Із 90-х років дебати про канон набули підвищеної культурно-політичної актуальності. Особливо євроцентризм канону був поставлений під

сумнів, виходячи з усвідомлення життєво-важливого зв'язку культурного посередництва і колективної ідентичності, різноманітності, відмінності та взаємної виключеності культурних ідентичностей, знецінення жіночих культурних потенціалів чоловічим домінуванням, а також руйнування туземних традицій колоніальним пануванням. Збережена в каноні література як культурна ідентифікаційна конструкція є медіумом статево і верстово специфічної соціалізації. Канонізація має, як вказує А. Ассман, безпосередні наслідки для життєвих практик та образів самого себе, читання може визначати і фіксувати організовані форми життя.

Культурознавче літературознавство робить вагомий внесок у дослідження таких комплексних проблем, як «пам'ять», «історія», «ідентичність», «тіло», «медіа», а також плідно працює з культурними феноменами «їжі», «подорожі», «одягу», «ритуалу» як знаковими системами. Воно збагачує культурознавчі науки напрацюваннями у сферах текстуальності й інтерпретації. Функціонуючи в мережі знань, воно поглиблює теорії комунікації, дискурсивності, інтермедіальності, перформативності, уможливаючи розмисли про поетику культури.